

FABULA ÉS FILOZÓFIA

*Aesopus célja mindig józan oktatás;
Meséivel nem óhajt semmi mást, csak azt,
Hogy megjavuljon az, ki tévelyegve jár,
S erősödjék a jóra hajló buzgalom.*
(Phaedrus)¹

Az i. e. 600-as évek viharos hellén világa a fabula és a filozófia születésének ideje. Ugyanazok a társadalmi konfliktusok, amelyekben megszületett a hét görög bölcs mozgalma és a filozófiai gondolkodás Athénben, Szamoszon és Milétoszbán, szülték meg az aiszóposzi meséket.

Miként a korai filozófia, e mesék is mindmáig élő európai hagyománnyá váltak.

Αἰσωπος meséinek átköltői és utánérzői a görög Szókratész és Bábriosz, *Aesopus*-é a római Phaedrus és Flavius Avianus, a középkori Alexander Neckam, *Ésope*-é a francia La Fontaine, *Ásop*-é a német Lessing és *Эзоп*-é az orosz Krilov.

A magyarok közül *ezópusi* meséket írt Pesti Gábor, Heltai Gáspár, Csokonai Vitéz Mihály és Fáy András, egy-egy költemény erejéig Vörösmarty Mihály és Petőfi Sándor is.

A RABSZOLGA

A púposként ábrázolt Aiszóposz,² a meseíró Kis-Ázsiából, közelebbről Phrügiából (esetleg Lüdiából vagy Thrákiából) származott. Keleti származású, miként Anakharszisz, akinek kortársa volt. Ezt emeli ki Phaedrus is:

*A phryg Aesop, a scytha Anacharsis is
Magának birt szerezni fényes hírnevet...*³

De amíg Anakharszisz szkíta hercegként járta be Hellasz poliszait, addig Aiszóposz nem ilyen magas polcra született. Ami összeköti a herceget és a későbbi rabszolgát, az a hellén világ bejárása és csodálata, s egyben bírálata, a Delphoihoz és bölcsekhez való kapcsolódásuk. Életútja inkább összevethető a két-három emberöltővel korábban, Spártában működő kardalköltő Alkman pályafutásához, aki a spártai természetfilozófia kezdeményezője volt. Ő keleti származású, szardeiszi szabad polgárból vált spártai rabszolgává, s rabszolgából lett szabad görög, hasonlóképpen Aiszóposz is fríg rabszolgaként került Szamoszra, s ott is nyerte el szabadságát.

Meséiből arra következtethetünk, hogy hazájában jómódban élhetett, tehetős, magas műveltségű polgár volt. Valamilyen belső ellenségeskedés, még inkább a lüd támadások következtében veszthette el javait és szabadságát. Rabszolgává válásának körülményeire utalhat egyik meséjében: „*ha a városban viszály támad, a szegények, akik könnyen mozognak, könnyebben elmenekülnek egyik városból a másikba, a gazdagok azonban vagyonuk miatt ott maradnak, és sokszor szolgaságba jutnak.*”⁴

Aiszóposz, mint testi felépítéséből és műveltségéből következik, *házi* rabszolga lehetett. Erre mutat az az Aiszóposznak tulajdonított anekdota, amit Diderot dolgozott fel: „*Xanthippé, a gazdája, egy estén... így szólt hozzá: Aiszoposz menj a fürdőbe, ha kevesen vannak, akkor fürödni fogunk... Aiszoposz elindult. Utközben egy athéni őrjáráttal találkozott: Hová mégy? – Hogy hová megyek? – felelte Aiszoposz – azt én nem tudom. – Nem tudod? Lódulsz a tömlöcbe! – No ugye – mondta Aiszoposz – hát nem megmondtam, hogy nem tudom, hová megyek? A fürdőbe akartam menni, s lám, tömlöcbe megyek.*”⁵

Xanthosz (Xanthippé) rabszolgája volt, esetleg Iadmón vagy Idmón volt a gazdája.⁶ Meglehet, hogy „*eleinte Xanthosnál szolgált rabszolgaként, majd bölcs Idmón szabadította föl.*”⁷ Életútja alakulásból vonhatta le a következtetést: „*a szolgák akkor kívánják vissza leginkább első uraikat, amikor másokkal is megpróbálkoztak.*”⁸

Itteni tapasztalataiból vonta le következtetését: „*minden ember ragaszkodik az élethez, még ha nagyon szerencsétlen is*”.⁹ Nem tudjuk, bár sejthető, hogy saját benyomásaiból fakadhatott együttérzése „*Az örökös munkától meggyötört lányok*”-kal,¹⁰ és megállapítása – „*a szolgák között is szerencsétlenebbek azok, akiknek a szolgaságban gyermekeik születnek*.”¹¹ Tapasztalata mondathatja vele azt is, hogy az úr legyen elnéző és igazságos a szolgálával.

FELSZABADULÁSA

Szamoszon nyerte el a polgárjogot. Felszabadítását kivételes műveltségének, tehetségének és szellemességének köszönhette, s talán némi pénznek, amivel megváltották, vagy megváltotta szabadságát. Arisztotelész megjegyezte, hogy „*Szorgalmasnak tartották... meséinek köszönhetően nagy megbecsülésnek örvendett*.”¹² Aiszóposz a társadalom legmélyebb bugyrából, lehet, hogy önnön erejéből hágott magas polcra, „*szorgalma*” arra célozhat, hogy magamagát váltotta ki a rabságból, ami csak keveseknek sikerült. Amikor találkozott spártai Khilónnal, aki „*Aiszóposzt megkérdezte, mit csinál Zeusz, ez azt felelte: 'a magasat lealacsonyítja, az alacsonyt fölemeli'*.”¹³ Így összegzi az emberi sorsok és saját életének forgandóságát.

Amikor mind Alkman, mind Aiszóposz felszabadulásáról szó van, figyelembe kell vennünk, hogy ezek egyedi esetek voltak. Természetesen nem Zeusz emelte föl őket alacsony sorukból, hanem egyéni kiválóságuk és a társadalmi tendenciák kedvező konstellációja. Mind a két esetben közrejátszott az, hogy művelt házi rabszolgákról volt szó, akik műveltségüket rabszolgaként is kamatoztatták, s velük nevet szereztek, esetleg javakat is. Mindez azonban kevés lett volna, hogy felszabadulhassanak alávetettségükből. Szamoszon a szükséges többlet az a politikai bizonytalanság és zűrzavar volt, ami az arisztokratikus uralom felbomlását és a Polükratész türanniájába torkolló polgárháborúkat kísérte.

Bárhogy nyerte is el szabadságát, a szolgálai sors nem ivódott jellemébe és életvitelébe, mert vannak, mint mondja, „*némely szolgák, még ha fel is szabadulnak, a szolgálai munkákat nem hagyják abba*.”¹⁴ Aiszóposztól idegen volt a szolgálai magatartást, és hiányzott belőle a lázadás szelleme is. Mutatja ezt a keleti eredetű Prométheusz-mitosz feldolgozása: „*Prométheusz Zeusz parancsára megalkotta az embereket és az állatokat. Mikor Zeusz látta, hogy sokkal több az oktalan állat, elrendelte, hogy néhány állatot öljön meg, és alakítsa át őket emberekké. Amikor Prométheusz teljesítette a parancsot, az lett az eredmény, hogy akiket ezekből az állatokból alkotott, azok emberi alakot kaptak, de a lelkük állati maradt. – A durva és állatias emberekre alkalmazható ez a mese*.”¹⁵ Kiténik, Zeusz és Prométheusz viszonya itt más, mint volt Hésziodosznál vagy majd lesz Aiszkhülosznál: Zeusz parancsol, Prométheusz szolgálaián végrehajtja a zeuszi parancsokat. Nincs csselfogás, nincs lázadás, nincs istengyűlölet. A legtöbb, amire jut, hogy Prométheusz egyenrangú istenként teremt embert a bikát teremtő Zeusszal és a házat építő Athénével.¹⁶

Külön tanulmányban kellene bonckés alá venni a hésziodoszi és az aiszóposzi Prométheusz-kép eltéréseit, valamint az aiszóposzi és a nagy-görögországiak Prométheusz-felfogásának Aiszkhüloszhoz vezető elemeit. Bizonyára tanulságokkal szolgálna.

SZAMOSZTÓL SZICÍLIÁIG

Az Égei-tengerben fekszik Szamosz szigete. Miléosztól csak egy keskeny tengersizoros választja el. Mint Iónia gyöngyszeme, Szamosz is ekkoriban gyors fejlődésnek indult. Élénk tengeri, kereskedelmi, politikai és szellemi kapcsolatot épített ki a hellén szárazfölddel, a paniónioni amphiktüonia tagjaként a környező szigetekkel és az ión poliszokkal. Említésre méltó közülük is Miléosszal kiépült gazdasági, politikai és szellemi együttműködése.

A sziget leírása ide kívánczik: „*Számosz sziget az ázsiai kontinensről leszakadt földdarab, az Égei-tenger hullámai veszik körül, amely itt szép nevet kapott, Ikarosz-tengerként emlegetik. A sziget keleti csücske olyan kis távolságra van a kontinensről, hogy derűs napon egy gyakorlott úszó minden különösebb erőfeszítés nélkül át tudja úszni..., alig ötszáz négyzetkilométer, vagyis a nagy birodalmakhoz képest parányi morzsa. De nagyobb a sziget jelentősége, mint természet adta méretei. – Miután a görögök Kr. e. 1000 körül meghódították, Számosz Athén tündöklése előtt hosszú időre az ión kultúra központja lett. A nagy szent építmények, köztük a hatalmas Héraion a Kr. e. VIII. században keletkeznek... Hérodotosz korában a világ legszebb városai közé tartozott a sziget amfiteátrumszerűen, a tenger köré épült fővárosa. – Akkoriban, amikor Athén még csak csekély számú hajóval*

rendelkezett, a hatalmas számoszi flotta egymaga uralta az Égei-tengert, uralma kiterjedt Szicíliára, Épeiroszra és számos tengerparti kolóniára is. Számosz vezetői baráti viszonyt ápoltak Egyiptommal, és a keleti szatrapák egyenrangúnak tekintették őket.¹⁷

A IX. század végére, a VIII. század elejére tehető, hogy „A pelaszgokkal azonosított tírrenek vállalkozásai közé sorolták Héra szobrának elrablását Samos szigetéről”.¹⁸ Az i. e. VII. századból származik a Szamoszon, Héra-szentély romjai között talált etruszk edényke. A leletek is élénk kereskedésről vallanak. Bensőséges viszonya volt a dél-itáliai és trinakriai (szicíliai) poliszokkal, ahol gyarmatot is szervezett.

Különösen gyümölcsöző kapcsolata volt Szamosznak Egyiptommal. A lüd terjeszkedés fenyegető kilátása érdekelttette Szardeisszal való viszonyának kiépítésére és rendezésére.

SZAMOSZI SZELLEM

A gazdasági és a politikai pezsgés hatására jelentős és sokszínű szellemi élet bontakozott ki. Vonzotta más poliszok tehetségeit, s tehetségek rajzoltak ki a szigetről.

A szigeten pelaszg gyökerű hiedelemvilág élt.¹⁹ Héra kultusza állt a középpontban. Számosz Héra istennő születésének, Héra és Zeusz nászának tanúja.²⁰ „Szamoszon egy, egyetlenegy, magányos fa jelölte az áldozóhelyet”.²¹ A Lügosz-fa, Héra jelképe – tölgy. Híres rhapszódosz iskola is működött, Homérosz szellemi befolyása már korán jelentős volt.²²

A szigetre települt át Thürréből Mnészarkhosz, gemmavésnök, Püthagorasz édesapja. Az ő rabszolgájának mondják, tévesen, a megistenült thrák Zamolxiszt. Misztikus és gyógyító hagyománya sokáig élő volt a szigeten. A kispasztika mellett itt bontakoztatta ki tehetségét a monumentális bronzszobrászat mestere, Theodórosz. Polükratész legendás gyűrűjét és a Kroiszosz által Delphoiba küldött 600 amphora ürtartalmú ezüst keverőedényt ő készítette. Ez vas- és bronzművességének mesteri színvonalát dicséri. Kiválóak voltak építészei és híresek kerámiái. A VIII-VII. század fordulóján élt a költő Asziosz. A VI. században Megalé Hellaszból érkezett Ibükosz, aki „**Polükratészhez**” című költeményében idézte fel a trójai háború csatáit és hőseit, s közvetlenül kötötte össze nem halványuló hírnevüket Polükratész dicsőítésével.²³ Ő és Anakreón Számosz és Athén között osztották meg idejüket.

A sziget vonzását mutatja, hogy Milétozból és Thrákiából távozó Anaximandrosz ott telepedett le, s sejtetően itt vetette papiruszra „**A természetéről**” címen ismert összefoglaló természetfilozófiai értekezését. Ugyancsak Szamoszon működött Phokosz, aki a sziget sajátosságát figyelembe véve a „**Tengeri csillagászat**” szerzőjeként írta be nevét a sziget történetébe. Az akkor modernnek számító logografusok is megjelentek, mint Pageosz és Durisz, valamint Szémonidész, aki Amargosz szigetén számos gyarmatot hozott létre, és megírta Számosz történetét.

Számosz leghíresebb szülötte az a Püthagorasz volt, aki a dél-itáliai Krotónban működtette iskoláját és közösségét, s lett az itáliai filozófiai iskolák megalapozója. Meglehet, hogy Xenophanész Kolophónból Krotónba távoztában itt is megfordult, s kapott inspirációt későbbi, homéroszi és hésziadoszi eposzok antropomorfizmusának és Püthagorasz lélekvándorlás tanának kritikájához. Ugyancsak a sziget szülötte volt az Itáliába távozott harmadik jeles filozófus, Melisszosz.

Számosz legjelentősebb és eredeti gondolkodója a Szürosz szigetéről ideszármazott Phereküdesz. Ő az athéni Szolón **társadalom**filozófiai és a milétozi Thalész **természet**filozófiai kezdeményezése mellett, velük szinte egyidejűleg, a hét görög bölcs mozgalmából kinőtt harmadik filozófiai irányzatnak a **teológiai** filozófiának megalapozója volt. Egyike volt a Delphoi szentélyhez kapcsolódó hét görög bölcsnek, s ennyiben munkássága része annak a pánhellén ideológiai mozgalomnak, amely kidolgozta a hellén öntudatot, megszervezte a Lüdia elleni ellenállást, és győzelemre segítette az arisztokrácia elleni erőket, támogatta a türannikus törekvéseket.

Ebbe az élénk szellemi életet élő poliszba jutott Aiszóposz egy teljesen más szellemi hagyomány hordozójaként. Nem kerülhette el az új, Szamoszon belüli és körüli szociális, ideológiai és politikai közeg hatását, de átszűrve a magával hozott eszmei hálón egy Szamoszon és Hellaszban eladdig ismeretlen műfajban, a fabulában, kiváltképpen az **állatmesékben** fejezte ki gondolatait, érzéseit, ítéletét az őt körülvevő világról.²⁴

A FABULA

A fabulái tanmesék, erkölcsi példázatok, életbölcsesek, tanulságok, nagyjából állatmesék, amelyek erkölcsanná állnak össze, és lesznek példázatokban kifejtett erkölcsanná.

A vadászok vagy állattenyésztők ismerik az állatok természetét, viselkedésüket korán emberi jellemvonásokkal azonosították.²⁵ Spártában a hétéves fiúk „agelá”-ba (nyájba) kerültek; tizenhét éves korukban a „buá”-ba (csordába) sorolták őket. Ezek állattenyésztési kategóriák. A házaspárokat is úgy válogatták ki, mint az állatokkal a pázásánál tették, az állattenyésztés tapasztalatait *hasznosították* a „fajnevelés” céljából. Ez visszaköszön Platónnál, aki nem érezte visszásnak, hogy az emberi kapcsolatokat lovak és a kutyák pázásához hasonlítsa.²⁶ Az állatok és emberek közösüléséből vegyes formák jöttek létre. Az istenek is hol állatok, hol emberek, növények, tárgyak formáit vették föl.

Mindezekből nőttek ki az állatmesék és erkölcsi tanulságaik.

Ami figyelemre méltó, hogy *„az aiszóposzi mesék főszereplői többnyire állatok, amelyek emberi belátással rendelkeznek, és ők tekintetben emberi módon viselkednek, gyakran jellegzetes embertípusokat személyesítenek meg – bár ugyanakkor általában belül maradnak saját állati jellegzetességeik körén, viselkedésük eléggé természetű.”*²⁷ Elmondhatjuk azt is, hogy egyidejűleg ezek az állatszereplők általában belül maradnak saját emberi jellegzetességeik körén, viselkedésük eléggé természetű. Az állatmesék hősei egyidejűleg antropomorfok és theriomorfok, tulajdonképpen antropomorfizált állatok és theriomorfizált emberek.

Meséinek egy részében elállatiasodott embereket szerepeltet. A Prométheusz-mítosz már idézett aiszóposzi feldolgozásából ez különösen kitetszik: *„akiket ezekből az állatokból alkotott, azok emberi alakot kaptak, de a lelkük állati maradt. – A durva és állatias emberekre alkalmazható ez a mese.”* Az antropomorfizmussal szembe a theriomorfizmust fordítja, akárcsak Xenophanész. Az ilyen mesék széleskörű sikere arra mutat, hogy a meseíró csak kifejezte az embertelen viszonyokat, és az olvasók az író által eléjük tartott tükörben önmagukra ismertek.

Megkockáztatható, hogy valamilyen szellemi viszony van vagy lehet Aiszóposz állatmeséi és Anaximandrosznak szintén Szamoszon formába öntött elképzelése között, hogy az emberek az állatvilágból fejlődtek ki. Érdekes lenne elgondolkoznunk fölötté.

MESE, MESE, MESTEKE

Érdekes egy kicsit számolni. A gyűjteménybe 307 mesét soroltak. A mesék 46 %-áról mondható el, hogy egyértelműen állatmesék, vagyis hogy szereplői csupán állatok. 6 %-ukban az állatok növényekkel, tárgyakkal és istenekkel együtt szerepelnek, 19 %-ban pedig ember-állat vagy állat-ember hősöket ábrázol.

A mesék 17 %-ban emberek közötti viszonyt látunk, 9 %-ban az emberek növényekkel, tárgyakkal és istenekkel együtt tesznek-vesznek.

1 %-ot tesznek ki az istenek egymás közötti akciói, 2 %-uk pedig tárgyat tárggyal hoz viszonyba.

Más megközelítésben: a meséknek mintegy 60 %-ban az állatok, 37 %-ban az emberek a főhősök, egyéb hősokról szól a mesék 3 %-a. A tisztán állatmesék és az egyéb mesék aránya tehát 60:40 %.

Miért érdekes mindez? – azért, mert arra mutat, hogy méltatlan Aiszóposzt mint kizárólagosan állatmesék szerzőjét bemutatni és elemezni. Meséiben egyértelműen kora társadalmáról és kora embereiről van szó! Emberekről van szó! A meséknek erről a közvetlenül emberi rétegéről kevés szó esik, ha esik.

Meséi kis irodalmi remeklések: tömör, arányos, feszültséggel teli párbeszéd, találó jellemrajzok, tipikus helyzetek, célzatos, irányzatos görbe tükrök, egyszerre minidramák, tragédiák és komédiák; szereplői egyéni arculattal rendelkező típusok. A mesék célzatosága és irányzatossága nyílt és kimondott, mégsem érezzük csinálmánynak, belemagyarázásnak, egy előzetes ideának alárendeltnek, kívülről ráhúzottnak, mert a célzatoság e szösszeneteknek nem előzetes feltételezése, hanem szükségképpen következményei és konklúziói.

E célzatoság és irányzatosság a polisz polgárok életviszonyaiból, helyzetéből és érdekeiből, tevékenységéből nő ki: ilyenek vagytok, ilyenek vagyunk! Állatok! Poliszt alkotó állatok! Mindez még a realizmus határai között mozog, meséiből hiányzik a valószerűtlen

szituáció, a csoda eleme, a fantasztikum. Nem csak az állatszereplők, hanem az istenek, a mítoszok hősei is embereket példáznak, és emberi vonásokat hordoznak, emberi szerepeket játszanak.²⁸

Ezzel oldja a mítoszok mítosz-voltát, fejt meg emberi tartalmukat. Kerényi Károly elemzése szerint a mitológia és a mese között „nem az anyag és nem is a forma okozza a különbséget, hanem a vele szemben felvett magatartás”!²⁹ Ami átforgatja a mitológia világát a mese világába, az egy új világhelyzetben kialakuló új világérzés. A „mese” jelző Xenophanész-től kezdve a mitológiakritikai minősítés eleme.

Mást látunk például az „**Aranyszamár**”-ban, ahol a főhős az állati formát varázslattal veszi fel, majd emberi formáját varázslattal nyeri vissza. Cupido és Psyché meséjéből is hiányzik az aiszóposzi mese szemlélete és szerkezete: mese + konklúzió.³⁰

AISZÓPOSZ ELŐTTI AISZÓPOSZI MESÉK

Sarkady János az aiszóposzi mesék előzményét az ógörög folklór emlékeiben látja,³¹ s ezért, mint mondja: „Az 'aiszóposzi' mesék hamarabb jelennek meg a görögség életében és irodalmában, mint maga Aiszóposz”.³²

Túlzó állítás, hogy a hellén antropomorfizmus „tökéletesen” eltörölte a thériomorfizmust: „az állatok is, amik az egyiptomiaknál még istenszámba mennek, a görögöknél külső jelekké fokozódnak le, és a szellemi isten mellett kapnak helyet.”³³ Zeusz bika, Héra tehénszemű, Athéné bagolyszemű, Poszeidón ló alakú, Hermész a denevérekre emlékeztet Apollón sólyom, nem beszélve a félistenekről – faun, Griff, harpüia, kentaur, szilén, Szphinx, Tritón –, akik állat, növény alakjában léteztek. Talán éppen Xenophanész ismerte föl elsőként az antropomorf hellén istenek hajdani thériomorf előképeit.³⁴ Hogy mennyire nem enyészett el a thériomorfizmusnak minden emléke, miként Trencsényi-Waldapfel véli, arra jó példa Arisztophanész:

*Valamennyi között legnyomatékosb pedig az, hogy Zeusz maga, íme,
Ki ma országol mint égi király, a szobrán sasmadarat hord,
A lánya bagolyt, szolgálja pedig, mint illik, solymot, Apollon.*³⁵

Tudatosan idézi föl „**A madarak**”-ban Zeusz, Athéné és Apollón hajdani alakjára utaló attribútumokat.

Az ősi mítoszokban az istenek emberek és más élőlények alakját öltik föl. Az embereknek állatok alakjában való megjelenítése is régi hagyomány. A közmondásokban: „csóka a csókához ül”, „megismeri tolvaj a tolvajt és farkas a farkast”,³⁶ „A majom akkor is majom marad, ha aranydíszeket aggat magára”.³⁷ Valószínűleg népi eredetű mesére utalt Platón is, amikor azt írja: „Azt mondják, hogy a kabócák valaha emberek voltak, még a múzsák megszületése előtt; amikor aztán megszülettek a múzsák és felcsendült a dal, az akkori emberek közül némelyek akkora elragadtatásba estek a gyönyörűségtől, hogy dalolva megfeledkeztek ételről-italról, és észrevétlenül meghaltak. Tőlük származik a kabócák népe”.³⁸

A gyermekdalokban az emberek belebújnak az állatok jelmezébe:

*A: Most én, a farkas, űzlek.
B: Ha űzöl is, nem érsz el!
A: Te teknős-teknősbéka, mondd, mit is csinálsz?
B: Milétosz enyhe gyapjupelyheít szövöm?
A Miként esett az, hogy fiókád elveszett?
B: Fehér lováról ugrott a tengerbe.*³⁹

A gyermekmondókák általában konzervatívok, hüen őrzik korábbi korok szemléletét, korábbi korok már meghaladott hitvilágát.

ÁLLATOK A KÖLTÉSZETBEN

Az irodalom is korán élt az állathasonlatokkal. Homérosz szereplői között szerepel bögöly, csalogány, disznó, farkas, galamb, hal, juh, kutya, ló, marha, méh, oroszlán, ölyv, párdúc, pók, polip, rigó, róka, sas, sólyom, sün, szarvas stb. A „**Margitész**” töredékeiben: „A róka sokat tud, a sün csak egy nagyot.”⁴⁰ Hasonlóképpen:

*Mint a hegybenőtt, erejében biztos oroslán,
ment, ahogy az megy a szélben, esőben, a két szeme fényben
szikrázik, s ökrökre rohan, vagy a gyöngye juhokra,
vagy szarvasra az erdőn, s arra is úzi a gyomra,
hogy juhokért az erős aklok közepére berontson:
így kívánt Odüsszeusz szépfürtü szüzek seregébe
törni ruhátlanul is, mivel ennyire bajba szorongott.*⁴¹

és

*...ugatott mellében a szíve.
Mint sok kölyke körül járó eb, hogyha először
lát embert, megugatja, dühvel nekiugrani készül:
benne így ugatott, dühösen rosszalva a rosszat.*⁴²

Hésziodosz is alkalmazta ezt a fordulatot:

*Most a hatalmasnak mondom, ha megérti, mesémet.
Így szólt egykor a sólyom a tarkanyakú csalogányhoz...*⁴³

Szintén e korai időszakban szólal meg Arkhilokhosz ilyképpen:

*Emberre céloz ily mese:
a róka és a sas barátságot kötött...*⁴⁴

Phókülidész gnómái között olvashatjuk a következőket:

*...e négy állatnak utóda
tudd meg, az asszonyi fajta: a méhnek, a lusta kutyának,
piszkos sertésnek, meg a hosszúsörényű lónak.*⁴⁵

Bármennyire is ismerte az Aiszóposz előtti irodalom az emberi tettek és viszonyok állati hasonlatokkal való ábrázolását, ezek nem mások, mint hasonlatok. Homérosz és Hésziodosz az eposzok betéteként írták állathasonlataikat. Az állat*hasonlatok* a későbbi kezdeményezésekben sem váltak állat*mesékké*, nem váltak önálló irodalmi műfajjá.

Ugyanakkor nem tagadható, hogy Arkhilokhosz és Szémónidész didaktikus elégiái és jambusai, Szolón állathasonlatai és Sztészikhorsz állatmeséi hozzájárultak ahhoz, hogy a mese – ez Aiszóposz érdeme! – önálló műfajjá vált.⁴⁶

VERS ÉS PRÓZA

Az igazi mesék tárgyát a hellének *versbe* illőnek érezték, mint ahogyan versbe szedték az aiszóposzi meséket a kései utánérzők is, s miként versbe szedte a munkásságának legismertebb, tudatos folytatója Phaedrus is:

*Mindazt, amit Aesopus szerzett egykoron,
hatlábú verssorokká dolgoztam át.*⁴⁷

Amikor még a törvényeket is jobbára versbe szedték, akkor Aiszóposz állatmeséi *prózák*. Mesék prózában! – legalábbis Hellaszban, a maga korában, keleti példákból átvett forradalmi újítás lehetett: „*ezzel a rabszolgával kezdődik a próza, s így maga az egész műfaj is próza*” – írja Hegel.⁴⁸ Ezért is kétséges, hogy a görög folklórból merítette őket.

Ha igaz az, hogy a mesék többsége Szardeiszből született, s azokat Aiszóposz Kroiszosznak ajánlotta vagy ajándékozta, akkor fölvetődik, hogy részben nem a lüdi állatmesék lehettek vagy voltak az aiszóposzi mesék forrásai. Hogy Phrügia mesekincse számba vehető-e, azt eldönteni nem tudjuk. Kizárni nem lehet. Egy biztos: a prózai állatmesék nem hellén gyökerűek, hanem keleti eredetűek.

Aiszóposznak kiemelkedő érdeme lehet abban, hogy az értekező próza szülőhazája Szamosz lett, hogy mellette Phereküidész és Anaximandrosz filozófiai értekezéseiket – Hellaszban elsőként – prózában fogalmazták meg. Hogy miképpen hatott egymásra a prózai kifejezés Szamoszon történő kialakításában és elterjedésében Aiszóposz, Anaximandrosz és Phereküidész, azt ma már nehezen lehetne tisztázni, de mind az irodalom, mind a filozófia számára fontos lenne annak kikutatása, hogy a próza miért éppen Szamoszon váltotta fel a költői kifejezési módot.

Elképzelhető, hogy mint korábban Hésziodosz, s mint Szamoszon Phereküdesz és Anaximandrosz, már ő is *leírta* meséit. Ha valahol, akkor éppen Szamoszon volt meg ennek reális lehetősége és valószínűsége.

KELETRE MUTAT

A szanszkrit meseirodalom „*ősrégi időkbe nyúlik vissza, s termékenyítően hatott egész Ázsia és Európa mesevilágára.*”⁴⁹ Az aiszóposzi mesékről elmondható, hogy szerkezetük: *mese + konklúzió*, ami a keleti eredetük mellett szólnak, megegyeznek a velük nagyjából egyidejű „*Mahábhárata*”, azaz a „*Bharata nagy nemzetségének harca*” szerkezetével.⁵⁰ Abban is közösek, hogy hőseik egyaránt antropomorf állatok. Ezek a mesék, még ha istenek és papok szerepelnek is bennük, világnézetileg világiak, etikai ítéletek és életbölcsesek keretei. Ezek is, azok is közel állnak a prózához, noha a keletiek sokszor versbetétekkel élnek.

A különbségek sem elhanyagolhatók. Szembeötlő az aiszóposzi mesék rövidsége a keleti mesék terjedelmességéhez képest. Ez figyelmeztet arra, hogy a görög állatmeseirodalom nem egyszerűen folytatás, még kevésbé kópia, hanem Hellasz belső fejlődésének terméke. A mesék hosszúságát szociális tartalmuk határozza meg. A keleti mesék főhősei a király, a minisztere, tanácsosa és a királyi bölcse, s ezért tartalmuk a kormányzás elvi és gyakorlati kérdései körül folyik, helyszínük az udvar, s a körülötte alakuló város. Kivételnek számít, de ez magyarázza, egy-egy kereskedő színrelépését is. Az aiszóposzi mesék egyszerű emberek egyszerű, mindennapi életét és problémáit érinti, egyszerű megoldásukat kínálja.

Az aiszóposzi mesék nem kevésbé emlékeztetnek egyes ószövetségi versekre is.⁵¹ Közülük egyet emelünk ki. A „*Bibliá*” így fogalmazott: „*Átkozott legyen a föld te miattad, fáradtságos munkával élj belőle éltednek minden napjaiban.*”⁵² Az Ádám-Éva mítosz aiszóposzi variánsa: „*Mikor Zeusz megalkotta a férfit és az asszonyt, megparancsolta Hermésznek, vezesse őket a Földre, és mutassa meg, hol ássák fel a földet, hogy megéljenek belőle. Mikor az végre akarta hajtani a parancsot, a Föld először akadályozta őt. Mikor azonban Hermész Zeusz parancsára hivatkozva kényszerítette, hogy engedjen, az így szólt: 'Hát ássanak csak, amennyit akarnak; mert nyögve és jajgatva fogják visszaadni.'*”⁵³

A földművelés fáradtságos, embert kínzó módja összeköti a „*Bibliá*”-t és az aiszóposzi mesét. A földművelés Hellaszban nem kevésbé nehéz, fáradtságos, „*nyögve és jajgatva*” végzett munka, mint Júdeában. A különbségük ismét azt a távolságot mutatja, ami a keleti társadalmak és a hellén világ között feszült. S a szanszkrit „*Mahábhárata*”-nál jobban érzékelhető a „*Bibliá*”-ban, hogy más világlátásról van szó, hiszen ugyanazon társadalmi jelenség értelmezésében lép föl az eltérés. A Földet Isten *megátkozza*, az embert pedig *megbünteti*, Zeusz nem az embert, hanem a Földet *kényszeríti* arra, hogy elviselje az ember munkáját, amelyre azért *taníttatja* meg az embereket, „*hogy megéljenek belőle*”. De itt nem áll meg! Dolgozni a legtermészetesebb dolga az embernek, mert „*mi sem való előbbre, mint gondoskodni a betevő falatról, és nem henyélni.*”⁵⁴ A „*nem henyélni*” azt emeli ki, hogy az ember önmaga sorsának kovácsa, ugyanakkor a „*nem henyélni*” már bírálatot fogalmaz meg, azoknak szól, akik nem munkálkodnak, hanem mások izzadságából élnek.

MESE MEZBEN

A formális kapcsolódási pontokon kívül, hogy Aiszóposz meséket írt, és hogy meséi által nyerte el a szabadságát, van egy mélyebb indítéka is, mire Phaedrus jó érzékkel mutatott rá:

*Hadd mondjam el, e műfaj hogy' keletkezett.
Az elnyomott rabszolga nem mondhatta el
Őszinte szóval azt, ami szívében feküdt,
Érzelmét mesékbe öltöztette hát,
S a vád elől a tréfa víg mezébe bújt.*⁵⁵

Sarkady János véleménye az, hogy a rabszolgák e burkolt társadalomkritikája „*csak a római korban. Phaedrus költészetében jelenik meg, s nem felel meg a korai és klasszikus görögség viszonyainak.*”⁵⁶ Mind Aiszóposz, mind Phaedrus meséiben fel-feltűnnek a rabszolgai múltra utaló áttételes jelek, de alapvetően tartalmuk nem egy rabszolga helyzetéből folynak, nem a rab szabadságvágyáról szólnak. Bennük a szabad polgárok mindennapjai kapnak hangot, s ha ez a hang a kisemberek hangja, akkor ez visszautalhat a korábbi élethelyzetre. Meséinek szereplői hétköznapi körülmények, mindennapi helyzetek között tevő-vevő, vitázó, egyszerű

emberek, akiknek a munka nem szégyen: „a munka kincs az emberek számára”,⁵⁷ mert a nehézségek legyőzését jelenti. Egy rabszolgai tartalom semmiféle közérdeklődésre ekkoriban nem számíthatott.

A filozófia nem költészet, de kezdetben még nem találta meg a maga adekvát hangját, az új tartalmat a régi formában szólaltatta meg: A korai filozófusok paradox módon filozófiai költeményekben, gnómákban, tankölteményekben, dialógusokban lépnek föl a művészi utánpótlás ellen. Költészetükkel „leplezték” filozófiájukat. A „lepel” hosszú ideig megvolt, szerepe és jelentősége sokszor változott, s jogos „félelemből” sokszor tudatosan vissza is tértek hozzá.⁵⁸ Ennek az általánosabb összefüggésnek nem sok köze van a rabszolgai hang elrejtéséhez.

Miközben Hegel maga is hajlik arra a magyarázatra, amivel Phaedrus élt, hozzáteszi: „Ennek ellenére csaknem minden nép és kor végigjárta ezeknek az ókori leleményeknek útját... ezek a költemények többnyire az aisoposi első ötletek reprodukciói csupán”.⁵⁹ A „mezbe bújtatott” gondolat, a „mesékbe öltöztetett” érzélem, a „rejtett” filozófiikum éppen ezért nem annyira a rabszolgasors költői következménye, hanem abban a korban, Hellaszban dívott példázat, tanköltemény vagy sokkal inkább bölcsék által kedvelt gnóma a rokona. Ugyanaz a tömörség, csattanó és erkölcsi intelem jellemzi, mint a kor másik, a bölcsék munkásságában uralkodó irodalmi műfajt, a gnómát.⁶⁰

A FŐSZEREPLŐK

Mondhatják és mondhatjuk, hogy a fabulákban a kor embereinek élete tükröződik, azon belül is elsősorban a közemberek, a nép élete, ami ott zajlott az utcákon, a tengereken, az erdőkben, a szereplők ott sündörögnek a mészárszékekben, a hajóépítő műhelyekben, a kovácsműhelyben, a színházban, az istállóban, a gazdag ember házában és a kunyhóban.

Ott élnek életüket az anya, asszony, barátnő, beteg, egy öreg, egy lakó, feleség, férj, fiatal ember, fiú, gyermek, járókelő, kopasz ember, lány, öregasszony, öreg ember, öszülő ember, özvegyasszony, polgártárs, rokon, szomszéd, vak ember, vevő, vénasszony. Van közöttük adós, fősvény, gazdag ember, gyáva ember, ellenségek, hitelező, hitvány, kapzsi ember, koldus szegény asszony, szegény ember. Akad soraikban gonosz ember, gyilkos, hímrinyó, kalóz, letétet elvevő ember, rossz szándékú ember, rabló, tolvaj, züllött ifjú.

Az árus, cserzővarga, favágó, fazekas, fogadós, földműves, hajóács, halász, kallós, kertész, kormányos, madarász, méhészt, mészáros, pásztor (csordás), révész, szamárhajcsár, szántóvető, szénégető, szoborárus, szolgáló, vadász – termeli meg a javakat. Az ideológiai élet szereplői a bíró, csillagjós, énekes, filozófus, fiú, íjász, jós, katona, kürtös, orvos, öttusázó, pap, rétor, siratóasszony, szoborfaragó, szobrász, szónok, varázslónő.

Megfordul a városban hajótörött, idegen, utazó, vándor is.

A polisztársadalom jelenik meg szemünk előtt.

NEM MESE EZ GYERMEK⁶¹

Az aiszóposzi mese a maga lényege és szerepe szerint nem mese. Meséiben „feltűnő a szorosabban vett 'meseszerű' elemek és a jellegzetes 'mesehangulat' szinte teljes hiánya”,⁶² s hogy „Ennek a világnak nem sok köze van a szorosabb értelemben vett 'mesevilághoz’, a számunkra is jól ismert népmesék világához: ez a minden varázsos hangulatot nélkülöző világ reális, sőt közönséges, hiányoznak belőle a csodák.”⁶³

Hogyhogy e mesék nem mesék? Éppen úgy, ahogyan a történelem, a földrajz vagy a filozófia versbe öltöztetve nem válik költeménnyé, hasonlóképpen a mese-forma még nem teszi az erkölcsi példázatokat mesévé.

Ezek a mesék annyira nem népmesék, hogy a nép hasonlókat nem alkot, és mert a népi képzeletre nem hatnak. Alighanem igaza van Arany Lászlónak, amikor kifejti: „Mindenesetre legtisztább a didaktikai irány az Aesop–Phaedrus-féle mesékben, mert ezeknél végül pár sorban a tanulság is egybe van foglalva. Azonban az ily modorú fabuláknak a népköltés nemigen barátja. Nemcsak maga a nép nem alkot hasonlókat, hanem a különben annyira ismert s elterjedt Phaedrus meg a francia Lafontaine, vagy a magyar Fáy-féle mesék sem tudtak soha és egy népnél sem közforgalomba jutni: aminek oka bizonyára abban fekszik, hogy e mesékben a tanulság igen tisztán elvont, mondhatni filozófikus, s a cselekmény egészen háttérbe van szorítva, s a szereplő állatok jellemzésére is csak csekély súly van fektetve.

*Például az oroszlán hatalma, a róka ravaszsága, a farkas kegyetlensége, a bárány ártatlansága, a medve brutalitása következetesen meg van ugyan tartva mindenütt, de az állatok csak mellékesen, mint amaz elvont tulajdonságok személyesítői tűnnek fel.*⁶⁴

Ha ezeket a meséket költeményekként és mesékként hallgatjuk vagy olvassuk, akkor nem etikai, hanem esztétikai értékük, művészi igazságuk kerül előtérbe. Ezeket az alkotásokat azonban lehet világnézeti állásfoglalásként, erkölcsi tételek megfogalmazásaként is olvasni. Tanulságaik tartalmilag nem szegényebbek, nem primitívebbek, mint a bölcsék intelmei, maguk is életbölcsesek. Hogy betölthetett és betöltött a „mese” ilyen szerepet, az általában az ókor, s azon belül a hellén ókor sajátos természetéből adódik.

GYERMETEGSÉG

S még valami eltűnően hiányzik meséiből! A meséket olvasva-hallgatva mi gyermekre gondolunk, a mese gyermeki műfaj. Ezekben a mesékben azonban a szokásos értelemben véve semmi gyermekes nincs, felnőtteknek szólnak, szóltak.

Nagyjából elmondható ugyanaz a gyermekek vonatkozásában, mint amit Arany László mondott a mesék népiségéről. Az aiszóposzi mesék sem tudtak soha a gyermekeknél közforgalomba jutni, aminek oka bizonyára abban fekszik, hogy e mesékben a tanulság igen tisztán elvont, mondhatni filozofikus.⁶⁵

A mese tanulságait minden esetben maga Aiszóposz vonja le, tételesen megfogalmazza a mese emberekre vonatkozó értelmét: „*A mese bizonyítja*”, „*A mese azt példázza*”, „*A mese arra tanít*” s így tovább. Falus a mesékről azt mondja, hogy „*befejezésük pedig a tanulságokat foglalják össze – iskolás modorban*”.⁶⁶ A tanulságokat, manapság, valóban „*iskolás modorban*” kifejtett összegzéseknek érezzük, de a maguk korában nem érezhették iskolásnak, már csak azért sem, mert akkoriban nem voltak a mai értelemben vett iskolák. Ami ma közhelynek mutatkozik, az a maga korában tartalmas tudás lehetett.

Amit ma gyermeknek érzünk és vallunk, az a maga korában felnőtt felismerésnek bizonyulhatott. Rácsodálkoztak arra az új világra, színére és visszájára, ami a szemük előtt született meg. Az a kor, amelyben a „*gyermeteg*” fabulák megszülettek, az emberiség gyermekkora, ifjúkora, s ez érződik a történetek üde naivitásán.

Majd csak Pósa Lajos, „*Pósa bácsi*” versezeteiben lesznek a fabulák valóban gyermekteggé.

AISZÓPOSZ ÉS A BÖLCSEK

Az eszmei kötelék és személyes kapcsolat köti a bölcsökhöz: „*akik különböznek, nem léphetnek közösségre.*”⁶⁷ Athénban is otthon érezte magát. Phaedrus Szolón és Peiszisztratosz rendszerét így állítja párhuzamba:

*Az alkotmányos jogtól felvirult Athén,
de a szilaj szabadság zűrzavart hozott,
s fegyelme régi, üdvös féke meglazult.
Ekkor Pisistratus több párttal összeállt,
a várat elfoglalta, és ő lett az úr.
Athén lakói sirtak szolgaságukon
(nem volt kegyetlen, ám sulyos minden teher,
amely szokatlan) és akkor Aesopusunk
e kis mesét költötte, s mondta el nekik.*⁶⁸

a mese a békákról szól, akik Jupitertől királyt kértek, s az egy fatuskót pottyantott közójük. A békák nem sokra tartották királyukat, ráültek és bemocskolták. Új királyért esdtek. Jupiter gyilkos vízisiklót küldött rájuk királynak:

*Brekegni sem mert, iszkolt ám a békanép.
Mercuriust kérték fel, járjon közbe most
az érdekükben, ámde így szólt Juppiter:
„A jó nem kellett, most hát szenvedjétek el
a rosszat.” – És Aesopus hozzáfűzte még:
„Tűrjétek ezt, hogy rosszabbat ne kapjatok.”*⁶⁹

A mese arra mutat, hogy a szamosziak figyelemmel kísérték az athéni politikai fordulatokat, Szolón reformjában látták Athén felvirágzásának alapját, tudták, Peiszisztratosz erővel szerezte meg az uralmat, ami szolgaságot, súlyos terheket hozott. Innen adódhat az aiszóposzi mese phaedrusi átértelmezésének valóság-háttere.⁷⁰ A hagyomány szerint Athénon kívül Aiszóposz bejárta a korabeli Hellasz más centrumait is a szárazföldön (Korinthosz, Delphoi) és Ióniában, ahol személyes kapcsolatba lépett a kor kiemelkedő férfiúival, a bölcsekkel. Ezek az utazások bizonyára célzatosak voltak, mindnek előtt Szamosz érdekét szolgálták. Nem az író, hanem a politikus járta be Hellasz meghatározó poliszait.

A korabeli hellén világban keringő anekdoták ott találhatók mind a bölcsek, mind a meseíró hagyatékában. „**A csillagjós**” ugyanúgy jár, mint járt Thalész: „*teljes figyelmével az ég felé fordult, s észre sem vette, és már bele is esett egy kútba... egy járókelő... odament hozzá... így szólt: 'Barátom, te az égi dolgokat próbálsz vizsgálni, és nem látod, mi van a földön?'*”⁷¹ Az ellentmondásból természetesen Aiszóposz nem vont le olyan messzemenő filozófiai következtetéseket, mint majd Platón.⁷²

Érdekesebb és sokatmondóbb egy másik anekdota sorsa, amit „**Az ember és a szatürosz**” című mesében olvashatunk. A szatürosszal barátságot kötő ember „*Mikor beállt a tél, és nagy hideg lett, az ember szájához tartotta a kezét és rálehelte... Később asztalhoz ültek, és mivel az étel nagyon forró volt, az ember megfogta, a szájához vitte és megfújta.*” Erre a szatürosz így reagált: „*Felmondom neked a barátságot, ember, ha te egy szájból meleget és hideget is fújsz.*”⁷³ Ebből az anekdotából Aiszóposz levonja a tanulságot: kerülni kell a kétséges természetű barátságot.

Ugyanebből az anekdotából Anaximenész egészen más következtetésre jutott: „*Az összehúzódó és sűrűsödő anyag hideg..., a ritka és laza... pedig meleg. Ezért helyesen mondja Anaximenész, hogy az ember meleget is, hideget is lehel ki a száján.*”⁷⁴ Ami Aiszóposznál etikai ítéletének indoklása, az Anaximenésznél minden keletkezési elvének, a levegő sűrűsödésének és ritkulásának példája. Az „*egy szájból meleget és hideget is fújsz*” mondás a maga korában elterjedt lehetett, mint ahogyan az ma is, de filozófiai argumentumként való felhasználása Anaximenész érdeme.

A mesék egy része bizonyára későbbi, Aiszóposz nevével fémjelzett mese. Ebben egy gyékényen árul Homérosszal és Thalésszel. Ami a gondolati és tartalmi párhuzamokat illeti az aiszóposzi mesék jó része és a bölcsek, az első filozófusok eszméi között, kellően bizonyítják, hogy egy és ugyanazon kor szülöttei, egy és ugyanazon szociális és etikai kérdésfeltevések megválaszolásai: „*a köznép hangja szólal meg bennük, többnyire a korai demokratikus ideológia egyszerű, közvetlen. De már tudatosult formájában... törzsanyaguk egységes, jellegzetes vonásokat mutat.*”⁷⁵

Ő is, miként a korabeli bölcsek, az új társadalmi törekvésekért küzdők szószólója volt. Hírnevét nem származásának, örökölt rangjának, vagyonának, hanem tehetségének, tisztességének, teljesítményének köszönhette. A rabszolgasorból kiemelkedett meseíró a közép- és alsó rétegek népi szárnyának képviselőjévé vált.

A JOGÁSZ

Mint Arisztotelész megjegyzi, „*Aiszóposz... a szamosziak előtt beszélve védelmezett egy demagógot, akit főbenjáró bűnnel vádoltak.*”⁷⁶ Erre csak a szabad poliszpolgárnak volt joga. A bűnnel vádolt demagógot Aiszóposz a népgyűlésen meséjét felhasználva védte.

Tanulságos Arisztotelésznek ehhez fűzött megjegyzése: „*A mesék a népgyűlésen hatásosak, és megvan az a jó tulajdonságuk, hogy hasonló eseményeket nehéz találni, mesét viszont könnyű. Ki lehet őket találni, úgy mint a parabolákat, de képesnek kell lennünk arra, hogy a hasonlóságot észrevegyük; ez a filozófiában jártasok sajátja. A mesék által szolgáltatott bizonyítékokat könnyebb előteremteni.*”⁷⁷ A szónoklásban, itt a védelem kifejtésében a fabulát **bizonyítékként** használják fel, amelynek a perbeli tényállással való kapcsolatának felismeréséhez **filozófiai** műveltség szükséges. Arisztotelész itt rámutat a fabulák **gyakorlati** alkalmazására a retorikában, a jogalkalmazásban és a filozófiában.

Aiszóposz a mesék e gyakorlati jelentőségét kívánja bemutatni akkor, amikor néhány mesei példázatában az igazságszolgáltatással foglalkozik, talán azért is, mert maga is részt vett benne. Leszögezi, hogy „*sokan a haszon kedvéért nem áttallanak lehetetlen dolgok mellett is hamisan tanúskodni*”⁷⁸ s ehhez kapcsolódik: „*azokkal szemben, akik el vannak szánva az igazságtalanságra, nem érvényesül az igazságos védekezés sem.*”⁷⁹

A jogi felelősség megállapítása szempontjából pedig eligazító elve: *„Ha tehát igazságtalanság történik, és a tettes másvalaki alárendeltje, nekünk nem őt, hanem feljebbvalóját kell vádolnunk.”*⁸⁰ Az is megfontolandó jogpolitikai megállapítása, *„hogy a már kezdetben meg nem büntetett vétek még csak nagyobbra nő.”*⁸¹ Meséjében köti össze a társadalom- és a természetfilozófiai szemléletét. A bűn és a természeti elemek viszonyáról mondja: *„bűnös ember számára sem a föld, sem a levegő, sem a víz nem biztos elem”*,⁸² mintha a bűnös az egész természettel kerülne konfliktusba. Ő is, mint Anaximandrosz, összeköti a büntetőeljárást és a kozmogóniai folyamatot.⁸³

Talán itt kell megemlítenünk, hogy több esetben állítja szembe egymással a tetteket és a szavakat, elsőbbséget adva a tetteknek:⁸⁴ *„nincs szükséged tanúkra; itt van Rhodosz, itt ugorj.”*⁸⁵ A példázatok konklúziói vetekednek a bölcsék jogfilozófiai megfontolásaival. Ammianus mondja: *„Olykor olyan bírakkal is van dolgunk, akik sokkal inkább Philisti vagy Aesopus évődéseiből tanultak, s nem az igazságos Aristides vagy Cato iskolájából kerültek ki.”*⁸⁶

A bölcsék és a meseíró a kor kihívásaira adtak többé-kevésbé egybehangzó feleletet: *„Az egész mesegyűjtemény magán viseli a jegyeit annak a nagy eszmei áramlatnak, a jog és az igazság követelésének – állapítja meg Sarkady –, amely kísérte az archaikus kor lendületes fejlődését: azt a folyamatot, amely a rendezett polisz-államhoz, az egyre nagyobb tömegek igényeit kielégítő, életét rendező törvényhozáshoz, és végül a fejlődés csúcspontjaként a demokráciához vezetett.”*⁸⁷

ORGANIKUS TÁRSADALOMSZEMLÉLETE

Aiszóposz ugyanakkor elkülönül a bölcséktől a mese kevésbé objektív formájával és amazokénál sokkal szélesebb társadalmi horizontra való kitekintésével is. Erre egy példa. Nem találjuk párját a bölcsék között, de a korai filozófusok között sem, a következőknek: *„A gyomor és a lábak versengtek, melyikük hatalmasabb. A lábak részletesen elmondták, hogy annyira fölényben vannak erejükkel, hogy magát a gyomrot is ők hordozzák; de az így felelt: 'Barátaim, ha én nem kapok ennivalót, ti sem bírtok hordani.'”*⁸⁸ Itt áll előttünk az első organikus társadalom-felfogás!

A későbbi organikus szemléletek a társadalmi elnyomás szentesítését szolgálták, Aiszóposznál a létfenntartás, s ezzel az élelem megtermelése és megtermelői vannak fölényben. E szemléletnek ellentmondani látszik a mese konklúziója: *„Ugyanígy a hadviselésben semmit sem ér a nagy tömeg, ha a hadvezérek nem állnak feladatuk magaslatán.”*⁸⁹ Ez az ellentmondás, megkockáztatható, nem a bárgyú organikus magyarázatok felé mutat, hanem az ősi viszonyokat idealizáló kommunisztikus felfogással vitázik, a népi szemlélet eredendő vezetőellenességével szemben lép föl.

AZ ISTENEK

Nem volt lázadó, de gyáva, meghunyászkodó sem. A delphi papok ezt sem írhatták a javára. Ugyan meseíróként tarjuk számon, mégis azt látjuk, hogy az isteni szerepeket és szereplőket, igaz, az egyiptomiak vallásáról szólva *„bohózatívá alacsonyította le”*.⁹⁰

A hagyományos kereteket és tradicionális kötelmeket figyelmen kívül hagyva, önállóan értelmezve és jellemezve ábrázolja az isteneket. Reménykedik az isteni igazságszolgáltatásban, ha az evilági alól kivonja valaki magát vagy az igazságszolgáltatás csődöt mond. Véli, hogy az isteneket nem lehet becsapni, noha az emberek törekednek rá. Ezekben a hagyományos tiszteletkörökön túl meséiben az isteneknek nem sok szerepet hagy, az embereknek tetteikért vállalandó felelősségét hangsúlyozza azokkal szemben, akik azt az istenekre hártják. Az állatok erkölcsé *„legalábbis a mesék fejlődésének döntő szakaszában – tisztán emberi; ez az erkölcs – kevés, általában korai maradványokat őrző eset kivételével – nem támaszkodik különösebb vallási szentesítésre, de annál inkább közvetlen, gyakorlati tapasztalatokra és az ezeken alapuló józan belátásra. Magukra utalt emberek erkölcsé ez, akik nem nagyon számítanak felsőbb hatalmak segítségére. 'Segíts magadon, Isten is megsegít!' – ez lehetne a mottója nem egy mesének. Jellemző, hogy a népmesei világban egyébként hitelesként érvényesülő mágiával szemben itt teljes az elutasítás. Néhány mesében már szkeptikus, gúnyos hang is megszólal a vallási hiedelmekkel (elsősorban a jóslással) szemben, sőt előfordul, hogy az istenekből (elsősorban Hermészből) is tréfát űznek.”*⁹¹ Vallja, az embernek önmagának kell munkálkodnia céljai elérése érdekében, s akkor majd az istenek

is megsegítik. A céljainkat pedig akkor érhetjük el, ha fölismerjük és kihasználjuk az alkalmas pillanatokot. Lett légyen akár ember, állat, isten – mind, mind az emberi társadalom és magatartás kritikájának a tárgya.

Ez a szemléleti mód – figyelmeztet rá Hegel – ugyanaz, mint ami a korai természetfilozófusokat is áthatotta: „*Itt az ember számára már nem az isteni akarat nyilvánul meg a maga bensősége szerint természeti események és ezek vallásos magyarázata révén, hanem természeti események egészen közönséges folyamata, amely folyamatnak egyedivé vált ábrázolásából emberileg érthető módon absztrahálható egy erkölcsi tétel, intés, tanulság, bölcsesség stb., és amelyet e reflexió miatt adnak elő és nyújtanak a szemlélet számára.*”⁹² De említhette volna Hegel a korai társadalomfilozófiát is, ha arra figyelemmel lett volna.

HERMÉSZ SZOBRA

Lessing a „**Laokoón**”-ban elemzi a „**Hermész és a szoborfaragó**” című mesét: „*Hermész meg akarta tudni, milyen tiszteletben áll az emberek között, és ezért emberi alakban elment egy szoborkészítő műhelyébe. Mikor megpillantotta Zeusz szobrát, megtudakolta: 'Mennyibe kerül?' 'Egy drachmába' – felelte az. Erre nevetett, és tovább kérdezte: 'Hát Héráé mennyibe kerül?' 'Valamivel többbe.' Ekkor meglátta a saját szobrait is, és úgy vélte, hogy őt, mivel hírnök és hasznos adó, igen sokra tartják az emberek. Ezért meg is kérdezte Hermész: 'Hát ez mibe kerül?' 'Ha azokat megveszed, ezt odaadom ráadásul' – felelte a szoborfaragó. A mese a hiú emberekre illik, akinek a többiek előtt nincs semmi becsülete.*”⁹³

Lessing abból indul ki, hogy a szobrász nem ismerte fel az istent, s ezért nem lehetett szándéka, hogy megsértse őt. Nem az isten alacsonyabb méltósága miatt kicsinyelte le a szobor értékét. A szobor alkatában volt valami, ami azt leértékelt. Szemben Zeusz és Héra egész alakos szobrával, Hermész szobra, a herma – oszlopon Hermész feje, talpazatánál himvesszők – amazokénál kevesebb művészi tehetséget és munkát igényelt. Hermész ezt a tényt, miként a mese elemzői, nem ismerte fel, ezért a helyzetből megaláztatására gondolt.⁹⁴

E finom elemzés felteszi, hogy a szobrász Hermészt nem „*teljes isteni személyiségében*”, hanem mint hermát ábrázolta. Erre a mesében még csak halvány utalás sincs, noha nem mond ellent a korabeli Hermész-ábrázolásoknak. Ezzel szemben az olimposzi istenek valóban nem voltak egyenrangúak, s ezért Hermész szoborként is, istenként is Zeusz és Héra után következett.

Lessing nem gondol arra, hogy miért áll Hermész Aiszóposz meséiben a középpontban: „**Hermész és a szoborfaragó**”, „**Hermész és Teiresziasz**”, „**Hermész és a Föld**”, „**Hermész**”; „**Hermész és Plutosz**”, „**A favágó és Hermész**”, „**A vándor és Hermész**”. Ezek mellett megtalálható még Hermész „**Az aranyat tojó liba**”, „**A szoborárus**”, a „**Zeusz és az emberek**”, „**A szamar és a kertész**”, valamint „**A bolha és az atléta**” című mesékben is. Rajta kívül – Zeuszt leszámítva – a többi isten egy vagy két alkalommal szerepel. Hermész alakja azért túltreprezentált, mert mintegy magában képviseli az aiszóposzi mesehősök alakját, a pásztorokét, a kereskedőket, az utazókat, a tolvajokét, akiknek istene volt.

Hermészben Aiszóposz a maga és hőseinek istenét látja:

„...*Őket néked adom, kérdezd őket figyelemmel,
örvend szívedben, s ha tanítod majd a halandót,
jóslatodat gyakran hallja meg az, ha szerencsés.
Maia szülötte, legyen tied ez, csámpás tehenekkel
és a lovakra s a munkás öszvérekre vigyázzál...*”

*és a dühösnézésű oroszlán, hófogu vadkan,
mind a kutyák, s a juhok, s mit csak táplál a kerek föld
és minden nyáj tartozzék a dicső Hermészhez.*⁹⁵

Már magában a mitológiában megfogalmazódik: Apollón a jóstudománnyal együtt az állatokat is Hermésznek adja. Egy állatmeseirő erről nem feledkezhetett meg. Ezért jut a többi istennél nagyobb hely Hermésznek. Ezek világítják meg Hermész aiszóposzi ábrázolását.

Lessing elfelejti, hogy a hellén istenszobor: „*nem műalkotás, vagy nem pusztán az, hanem mágikus erejű eszköz, amely olykor – alkotójára veszélyt hozva – el is szabadulhat.*”⁹⁶ Elfelejti azt, amit Lukianosz „**A tragikus Zeusz**”-ban kipellengérez Zeusz Hermész

párbeszédében: „Előre kerüljenek az arany, utánuk az ezüst-, azután sorban az elefántcsont-, a bronz-és a márvány- istenek. Az egyes csoportokon belül részesítsd előnyben Pheidiasz, Alkamenész, Mürón, Euphranór és a velük egyenrangú művészek alkotásait, az afféle póriasan, silányul megmintázott isteneket ellenben szorítsd be valahova hátra.”⁹⁷

A szobrok – az idolkok – isteni képmások vagy maguk az istenségek. Nem véletlen, hogy Xenophanész fő ítélete: „A szobrok nem istenek!”

A LEVIZELT HERMA

Ellentmond Lessing értelmezésének még a mesének egy, általa is felvetett ténye: „Megütközhetnénk még a mesében a Jupiter szobor árán is, melyet a művész szabott neki. Hiszen egy drachmáért még a fazekas sem készíthet el egy babát. Az egy drachma tehát itt valami nagyon csekély érték helyett áll.”⁹⁸ Az istenek Aiszóposz számára már eleve „csekély értéket” képviselnek, hát még közöttük Hermész, akit ingyen, ráadásul dobnak a vásárlónak!

Hogy mennyire csekély az értéke, azt élesen fogalmazza meg egy későbbi költemény, amit Aiszóposz követője, Babriosz szerzett:

*Negyarcú Hermész szobra állt az út mentén,
egy kőhalom hegyén. Egy eb járt épp arra,
s így szólt: „Először is köszöntlek, Hermészem,
aztán megkenlek; nem mennék el szó nélkül
melletted, tornacsarnok-védő istenség.”
Hermész pedig szólt: „Csak ne nyald le szobromról
a szent olajat, s ha nem locsolsz meg útközben,
hálás leszek; mást nem kívánok én tőled.”⁹⁹*

Sokszor előfordulhatott, hogy egy kutya „megkente” a maga módján, nem olajjal a herma talpazatát. Az eb által levizelt Hermész-herma lehetősége – ez az istenek és az istennek teljes profanizálása.

Babriosz az aiszóposzi Hermész-versek lényegét „**Hermész és a mesterember**” című fabulájában, amelyet Aiszóposz „**A szobrot széttörő ember**” meséje alapján írt, helyesen ebben látja:

*Az istenekről is mesét mond Aiszóposz,
hogy megtanítsa, egymással miként bánjunk:
a balgatagnál tisztelettel nem sokra
még; biztosabban megnyered, ha ócsárlod.¹⁰⁰*

mivel az istenhez (istenszoborhoz) intézett fohász haszontalan volt, de a szobor széttörésekor fejből arany hullott, itt egyszerre van szó az embernek az istenhez és az embernek a másik emberhez való viszonyáról: eredményesebb, ha az istent vagy embertársadat ócsárolod, mint ha tisztelettel bánsz vele, vagy Aiszóposznál: hasznosabb, ha megvered, mintha tisztelnéd az istent és embertársadat.¹⁰¹

Figyeljünk erre a mesére: „Egy oroszlán együtt vándorolt egy emberrel. Egyszer csak az ember rákiáltott: 'Hatalmasabb lény az ember az oroszlánnál!' Az oroszlán meg: 'Hatalmasabb az oroszlán!' Ahogy továbbmentek, az ember rámutatott azokra a faragott oszlopokra, amelyeket emberek készítettek, s úgy ábrázolták rajtuk az oroszlánokat, hogy alá vannak vetve az embereknek, és így szólt: 'Látod, hol vannak az oroszlánok?' Az oroszlán azonban így válaszolt: 'Ha az oroszlánok tudnának faragni, sok embert látnál az oroszlánok alatt.'”¹⁰² Ez szinte xenophanészi gondolatsor, s ismerve Kolophón lüd kapcsolatait, a költő szamoszi kötődését, nem zárhatjuk ki, hogy Xenophanész sorainak forrása is keleti ihletésű. Vagy Xenophanész hatott Aiszóposzra?

Az az éles harc, amit Xenophanész és az a szatirikus ábrázolás, amit később Lukianosz folytatott az istenek szobor-ábrázolása és az istenszobroknak az istenekkel való azonosítása ellen, jól mutatja, hogy már az ókori ember számára is világos volt a mitologikus gondolkodás és a képzőművészetek, különösen a szobrászat kapcsolata. A szobrászat az ókori ember számára nem egyszerűen esztétikai, hanem teológiai kérdés is. Amíg Püthagorasz szerint „nem minden fából lehet Mercuriusnak szobrot faragni”,¹⁰³ addig vele szemben Xenophanész azt emeli ki, hogy semmiféle aranyból, bronzból, fából, kőből, legyen az bármennyire nemes is, nem lehet istenszobrot faragni, mert a szobrok nem istenek!

A TÖMLÖCBEN

Szókratészt végső óráiban felkeresik a tömlöcben tisztelői, barátai és tanítványai. Itt, e komor helyen, s ekkor, e gyászos órában merül fel Aiszóposz, a meseköltő neve és munkássága.

Miután Szókratész megdörzsöli a bilincstől fájó lábát, jó érzéssel telik el. Erről, hogy a rossz vonzza a jót, s a jó a rosszat, jut az eszébe, hogy „*ha ezt Aiszóposz észrevette volna, mesét formált volna belőle: hogy az isten ki akarta békíteni, mert háborúskodtak egymással, s amikor nem sikerült neki, összeillesztette a hegyüket, s ezért van az, hogy ha valakit az egyik meglátogat, utóbb mindig követi a másik.*”¹⁰⁴ Ezt a mesét Aiszóposz ugyan nem írta meg, de Szókratész joggal érezte meg, hogy a szituációban az aiszóposzi dialektika lehetősége rejtőzik, s következtetésül életbölcesség vonható le belőle.¹⁰⁵

Azért juthatott mindjárt a meseköltő neve a nyelvére, mert Szókratész a börtönben „*versebe szedve Aiszóposz meséit*” költészetre adta a fejét, noha, mint Kebész mondja „*miféle meggondolás alapján írtad őket, épp miután ide kerültél, holott azelőtt soha nem írtál verset.*”¹⁰⁶ Miértre Szókratész azt válaszolja, hogy álmaiban arra intették, hogy műzsai tevékenységet folytasson, de úgy vélte, hogy „*a filozófia a legnagyobb szabású műzsai tevékenység*”, de az ítélete után felmerült benne, hogy nem „*a közkeletűbb műzsai tevékenységnek a művelésé*”-re buzdította-e az álom „*újra meg újra*”.

A „*legnagyobb szabású*” és a „*közkeletűbb*”, azaz a filozófiai és a költői tevékenysége annyiban bizonyára egybecseng, hogy mindkettő „*műzsai*” tevékenység. Különbségüket abban látja, hogy a filozófia *gondolatmeneteket* fogalmaz meg, a költő pedig *meséket*. Bár ő maga nem volt meseköltő, s nem akart vetélytársa lenni sem Aiszóposz személyének, sem költeményeinek, ezért „*inkább... Aiszóposz meséit szedte versebe*”.

Megközelítően ennyit olvashatunk a „**Phaidón**”-ban Aiszóposzról és Szókratésről.

Szókratész, vagy a beszélgetést másodkézből ismerő és rögzítő Plátón nem következetes. A bilincstől bizsergő lábáról egy Aiszóposz tollára való *gondolatmenet* jutott Szókratész eszébe, vagyis olyan, ami a filozófus műzsai tevékenységére illő. Továbbá Aiszóposz *meséit nem szedte versebe* éppen úgy, mint ahogyan Szókratész a maga gondolatait sem szavaltá híveinek. Az, amit Aiszóposz meséiben mind tartalmilag, mind formailag találunk, tehát közelebb áll a „*legnagyobb szabású*” műzsai tevékenységhez, mint a „*közkeletűbbhöz*”, közelebb a filozófiához, mint a költészethez. Szókratész tehát, amikor versebe szedte a fabulákat, akkor azokat a filozófiaiból a költőibe fordította át.

Szókratész azért fordulhatott Aiszóposzhoz halála előtti óráiban, mert a mesékben önmagára ismerhetett. Miként ő, a barátjaival folytatott viták során jutott el a konklúzióhoz, hasonlóképpen Aiszóposz is a történetből jut el a tanuláshoz; s ami ennél fontosabb, mind a filozófus, mind a meseköltő alapvetően moralista.

NÉPI ETIKA

A bölcsekre és a korai filozófusokra jellemző jogi érdeklődése mellett Aiszóposzt is izgatták a gazdálkodás elemi aktusai és a belőlük fakadó veszélyek. Az adósságcsináló, mondja, „*szívesen fogadja el más pénzét, de amikor vissza kell fizetnie, úgy méltatlankodik, mintha a sajátját adná.*”¹⁰⁷ Az adós mellett a hitelező is megkapja a magáét: „*némely hitelező, semhogy egy fikarcnyit is engedjen adósainak, inkább a tőkét is elveszti.*”¹⁰⁸ S végül több meséjének tanulságaiban tér ki a kapzsiságra, ezek egyikét idézzük: „*akik kapzsi emberekre bízzák, méltán vesznek el letéteiket.*”¹⁰⁹ Mint láthatjuk, a pénzfelhasználással kapcsolatos problémákat járja körül. Miközben az adóst és a hitelezőt, a letétkezelőt és a letétbe adót felhívja a veszélyekre, addig elítéli azt a gazdag embert is „*aki nem mer a pénzhez hozzányúlni, és felhasználni azt.*”¹¹⁰

A gondolkör ugyanaz, mint a Thalésznek tulajdonított delphi feliratban: „*Kezesség, rögtön kész a baj!*”, vagy mint Periandrosz nevéhez fűzött gnómában: „*Ne tégy semmit a pénz kedvéért. Csak az annak előteremtésére méltót kell elérned*”,¹¹¹ vagyis becsületes úton szerezzél pénzt, vagyis tegyél a pénz szerzéséért mindent, ami erkölcsileg megengedett, de ne tegyél semmit sem a pénz kedvéért! Ehhez illik a másik gnóma: „*A becsületes veszteséget többre értékeld, mint a becsstelen nyereséget.*”¹¹² A mérték, amit áthágni nem szabad: „*A kapzsiság szégyenletes.*”¹¹³ A kapzsiság, a pénzhajhászás szélsőséges volta, a pénznek a pénzért való üzése, a nyereség hajszolása – ez lenne az a határ, amit a bölcs kijelöl.

Történeteit lehet mesékként is élvezni, de a mese-forma még nem teszi az erkölcsi példázatokat mesévé, inkább lehet azokat világnézeti állásfoglalásként, erkölcsi tételek megfogalmazásaként olvasni: *életbölcsesek*.

Aiszóposz a társadalmi viszonyokat és folyamatokat etikailag szemléli, míg a bölcsek inkább a hatalom szemszögéből, ebből következik, hogy Aiszóposz inkább a *magánerkölcsre* volt tekintettel, a bölcsek pedig a *közkerölcsre* fókuszáltak, Aiszóposz a kor *etikai*, a *bölcsek* pedig *jogi* normáira figyeltek. Aiszóposz a bölcsekhez hasonlóan az emberi magatartásokban és az etikus cselekedetekben az erőszaknál fontosabbnak tartja a meggyőzést, a helyes cselekedetek megszokását, a szépségnél a testi kitartást és az észbeli kiválóságot.¹¹⁴ Lett légyen akár ember, állat, isten – mind, mind az emberi társadalom és magatartás Aiszóposz kritikájának a tárgya. A szentségtörés és az istentelenség vádja mellett e pusztán emberi, s sokszor a mitológiától elhatárolódó vagy szembeforduló etikának is része lehetett tragikus halálában.

A filozofikumot és az etikumot az ókor és az újkor egyaránt megérezte, meglátta meséiben. Alighanem igaza van Pliniusnak, aki őt „*filozófus-meseíró*”-nak nevezte.¹¹⁵ Vico „*népi erkölcsfilozófus*”-nak tartja, példabeszédeit összeköti a bölcsek „*Ismerjed meg tenmagadat!*” jelszavával.¹¹⁶ Arany László is arra a következtetésre jut, hogy „*e mesékben a tanulság igen tisztán elvont, mondhatni filozofikus*”.¹¹⁷ Az aiszóposzi mesék népi jellegűek, de nem népieskedéssel, hanem a népi szemléletmód és érdekek irodalmi-filozofikus megfogalmazásával tűnnek ki.

Arany Jánostól idézzük: „*az úgynevezett aesopi mese vagy csupán nézeti (theoretica), midőn a világ folyását állatokról vett példában felmutatván, az olvasóra bizza, hogy vonjon belőle következtetést, amilyent akar; vagy erkölcsi, midőn az erkölcsi tanulság szembeötlőbb... Noha az ilyen mesék elbeszélő alakot vesznek magukra, de azért nem tartoznak az elbeszélő költemények közé, mert itt az elbeszélés nem magáért az elbeszélő tárgyért, hanem az általa példázott világnézet vagy tanulságért történik.*”¹¹⁸ Annyit azért hozzátehetünk, hogy összeköti a fabuláit a komédiákkal és a tragédiákkal, hogy a hősök önkritikus felkiáltásaikban megszólal a felismerés: szerencsétlenségemnek, bukásomnak, botlásomnak, felsülésemnek önmagam vagyok az oka. Ugyanezt a magatartást várja el Szolón is:

*Hitványságotok hozta a bajt rátok, ne az istent
vádoljátok hát mostoha sorsotokért.*¹¹⁹

Ez egybevág a khilóni követelménnyel: „*Ismerjed meg önnönmagadat!*”

Az aiszóposzi mesék legtöbbször képszerűségükkel és tömörségükkel jobban kifejezik és egyben megindokolják a korabeli és az összembari erkölcsi normákat és ítéleteket, mint a komoly elméleti érvelés erőfeszítései. Ugyanakkor egyik meséjében figyelmeztetett:

*Aiszóposz egykor azt mondta Korinthosz városatyáinak:
ne ítéljétek az erényt népi bölcsesség alapján.*¹²⁰

– meséit nem a filozófiai-etikai megfontolások ellen, hanem azok illusztrálására és kiegészítésére, azoknak a népi bölcsességgel való megerősítésére írja.

SZARDEISZ ÉS SZAMOSZ

Van olyan hagyomány, hogy szabadságot nyerve Szamoszon tekintélyes politikai szerepet kapott és vállalt. Ezt többen kétségesnek tartják. Talán eljutott Szamosz követeként Szardeiszbe, s vendégeskedett Kroiszosz udvarában. Küldetésének eredménye békekötés Szardeisz és Szamosz között. A szövetségkötés háttere, hogy Kroiszosz el akarta foglalni a szigeteket is, melyek közül Ióniához legközelebb éppen Szamosz feküdt. A terv kivitelezésétől Pittakosz érvelésére állt el: Lüdia szárazföldi hadserege nem számíthat sikerre a tengeri hadviselésben. Szardeisz és Szamosz szövetségi szerződése, amelyet Aiszóposz küldetése nyomán kötöttek meg, feltehetően Kroiszosz és Pittakosz tárgyalásai részeként és következményeként jött létre. Nem kétséges, hogy ezzel Kroiszosz meghatározó befolyásra tett szert Szamosz ügyeiben.

Aiszóposz vendég vagy küldött volt a nagykirálynál!

Szardeiszben, a nagykirály udvarában vendégeskedett ugyanekkor Szolón, Pittakosz, Biasz, és itt időzött akkoriban Thalész is. Meghívták vagy küldték, de arra van utalás a

hagyományokban, hogy a bölcsekhez hasonlóan poliszza követeként bejárta a keleti birodalmakat, így eljutott Szardeiszbe is, ahol Szamosz érdekében járt el: „*Aiszóposz, a meseíró, ugyanebben az időben szintén Szardeiszben tartózkodott mint Kroiszosz nagy tiszteletben tartott vendége. Amikor értesült a dologról, bántotta, hogy a király oly nyersen bánt Szolónnal, és jó tanácsképpen így szólt a bölcshöz: 'Hidd el, Szolón, királyoknak vagy mondjunk minél kevesebbet, vagy minél kedvesebbet.' 'Zeuszra mondom, nem – felelt Szolón -, hanem vagy minél kevesebbet, vagy minél hasznosabbat.'*”¹²¹

Hogy Szamosz képviselőjében ilyen jelentős ügyben eljárhatott, vélhetően összefügg keleti származásával, talán Frígia és Lüdia kapcsolati tőkéje is a kezére játszott, s rabszolga és polisz polgári státuszánál jelentősebb címmel rendelkezett korábban, ami elfogadhatóvá tette őt a szardeiszi udvarban. Diplomáciai ügyessége mellett szól, hogy nemcsak Szamosz ügyében járt el Kroiszosznál, hanem a nagykirály is megbízta ügyének képviselőjével Delphoiban. Ezzel függ össze, hogy Delphoiban belekeveredik, Kroiszosz megbízásán dolgozva, a görög-lüd intrikákba.

VÉGZETES HALÁLA

Aiszóposz élete tragikus véget ért. Arisztotelész úgy tudja, hogy Delphoiban „*valamilyen vizsállya támadt az ottaniakkal, mert az áldozatot bemutatta ugyan, de a pénzt visszaküldte Sardeiszbe, mondván, hogy az emberek nem méltók arra, hogy gazdagítsa őket. Azok pedig a templomrombolás vádját koholták ellene, hogy megölhessék*”.¹²² Lehetséges, hogy mindezek mellett elítélésében része lehetett a pusztán emberi, s sokszor a mitológiától elhatárolódó vagy szembe forduló etikájának, éles, társadalombírálatának.

Kroiszosz által Delphoink küldött pénzadományt – ami bizonyára jelentős összeg lehetett – azzal az indokkal, hogy a delphiek nem méltók arra, hogy gazdagítsa őket, nem adta át a papoknak, hanem visszaküldte Szardeiszba. Nyomós okból tette azt, amit tett. Az indoklásból arra következtethetünk, hogy a pénzadomány mögött Kroiszosz és Delphoi egymással szembeni cselszövései és a görög poliszok befolyásolásáért folyó áskálódásai húzódtak meg.

De a lényeg: pénzről volt szó! Ez akkoriban is a legnagyobb szentségtörés és legelítélendőbb istentelenség lehetett, amivel szemben nem maradhatott el a megtorlás. A delphi papok koncepciós ízű indokkal: szentségtöréssel, istentelenséggel, illetve templomi aranytárgy elrablásával vádolták, mint majd Arisztophanész megfogalmazta:

Aesopust Delphi népe

*Bevádoló, hogy szent kelyhet lopott...*¹²³

A koholt vádak alapján lefolytatott pere és kivégzése – egy szikláról taszították le – megközelítően i. e. 564-re tehető. Ezért mondták azután a koholt gyilkossággal vádlókról: „*aisópusi vér szennyezi be*”.

A SZOLGA SZOBRA

A megvádolt és kivégzett meseíró holtá után a hálás utókor a vádak alól tisztázta, becsületét visszaállította, s elégtételül, mint majd Phaedrus versbe szedte:

*Athénban áll Aesopus szobra. Szolga volt,
Szobor-alakja mégis büszkén hirdeti:
A tisztességnek útja mindig nyitva áll,
S erény ád hírnevet, nem ősi származás.*¹²⁴

Méltán állhatott a **fríg rabszolgából** lett **meseíró** büszke szobra Athénban, a városnak alkotmányt adó **arkhonnak**, a hét **görög bölc**s egyikének, az **arisztokrata** származású Szolónnak szobra mellett, hiszen Aiszóposz „*a mese Homérosza, Thuküdidésze és Platónja*”¹²⁵ azaz költője, történésze és filozófusa volt egy személyben!

Így került filozófia a fabulába, s fabulaíró a filozófusok közé.

¹JEGYZETEK

Phaedrus: A szerző. II. In: Phaedrus: Mesék. Európa Könyvkiadó. 1961.

² Lessing a „Laokoön”-ban elemezte a testi rútság és a lélek tetszése viszonyát, s megállapítja, hogy „A bölcs és jóra vló Aisópos nem lesz neveléséges azáltal, hogy Thersités rútságát tulajdonították neki.” (Lessing: Laokoön. In: Uő. Hamburgi dramaturgia. Akadémia Kiadó. 1963. 170. old.)

³ Phaedrus: A szerző. II.

⁴ Aiszóposz: A ludak és a darvak. (256) In: Aiszóposz meséi. Európa Könyvkiadó. 2. kiadás. 1987.

⁵ Diderot: Mindenmindegy Jakab meg a gazdája. In: Uő. Mindenmindegy Jakab meg a gazdája. Rameau unokaöccse. Európa Könyvkiadó. 1960. 45. old.

⁶ Vö. Hérodotosz: A görög-perzsa háború. II,134. Osiris Kiadó. 1998. Továbbiakban Hérod) és Plutarkhosz: Az isteni büntetés késlekedéséről. 11. In: Uő. Szókratész daimónja. Magyar Helikon. 1985.

⁷ Hérakleidés Lambos: Kivonatai az aristotelési gyűjtemény anyagából. 33. és Aristotelés: Görög politeiák töredékei. 573. In: Allaméletrajzok. Aristotelés, Hérakleidés Lambos, Pseudo-Xenophón, Xenophón, Kritias és Héródés Attikos írásai a görög államokról. Osiris Kiadó. 1998. (Továbbiakban: Kivonatok.)

⁸ Aiszóposz: A szamár és a kertész. (190)

⁹ Aiszóposz: Az öregember és a Halál. (60)

¹⁰ Aiszóposz: Az asszony és a szolgálók. (55)

¹¹ Aiszóposz: A galamb és a varjú. (218)

¹² Aristotelés: Görög politeiák töredékei. 573. In: Kivonatok.

¹³ Diogenész Laertiosz I,3. In: Uő. A filozófiában jeleskedők élete és nézetei. I-V. könyv. Jel Kiadó. 2005. (Továbbiakban: Diog. Laert.)

¹⁴ Aiszóposz: A kolduló papok. (173)

¹⁵ Vö. Aiszóposz: Prométheusz és az emberek. (228.)

¹⁶ Vö. Aiszóposz: Zeus, Prométheusz, Athéna és Mómosz. 102. További Prométheusz-meséje „Az oroszlán, Prométheusz és az elefánt.” A „Két tarisznya” c. meséjében megjelenik Pandora szelencéjéhez hasonló két tarisznya, az egyiket hátunkon viseljük, saját gyarlóságainkat tartalmazza, a másik mellünkön lóg, mások hibáival telve. Ezért ismerjük fel előbb a mások tökéletlenségeit, mint a sajátjainkat.

¹⁷ Herbert: A Számosz-ügy. In: Uő. Labirintus a tengerparton. Európa Könyvkiadó. 2003. 215-217. old.

¹⁸ Pallottino: Az etruszkok. Gondolat Könyvkiadó. 1980. 68. old. A tengeri népeket az etruszk „*türrhén tengeri rablók*”-kal (Homérosz: Dionüszoszhoz. VI. 7-8. In: Homérosz: Iliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960.) és a megvert égei kalózzokkal azonosítják (vö. Kenediné Szántó Livia: Az etruszkok nyomában. Corvina Kiadó. 1977. 39-41. old.)

¹⁹ Vö. Bachofen: Az anyajog. In: Uő. A mítosz és az ősi társadalom. Gondolat Könyvkiadó. 1978. 115-116. old. A pelaszgokra visszamenő hitvilág közrejátszhatott abban, hogy Phereküdesz kezdett elszakadni az ember formájú (születő, haló) istenektől.

²⁰ Vö. Plinius Secundus: A természet históriája. II,79. In: MEK-05045.

²¹ Zsolnai Vilmos: A művészetek eredete. (Pokoljárás). Magvető Kiadó. 2. kiad. 1983. 435. old.

²² Az iskola alapítója Kreóphülosz, aki „*még Homerusnak, a költőnek volt vendége és az éneklésben vetélytársa*”. Tanítványa Leodamasz, a szamoszi rapszódosok őse (vö. Apuleius: A virágoskert. 15. In: Uő. A világról. Szónoki és filozófiai művek. Magyar Könyvklub. 2003.)

²³ Vö. Ibükosz: Polükratészhez. In: Görög költők antológ iája. Európa Könyvkiadó. 1959. 142. old. (Továbbiakban: I. kiad.)

²⁴ A már említett Szémonidész később már fabulákat is írt.

²⁵ Vö. Terényi István: Phaedrus. In: Phaedrus: Mesék. Európa Könyvkiadó. 1962. 127. old.

²⁶ Vö. Platón: Állam. 459a.-460a. In: Platón: Összes művei. 1-3. köt. Európa Könyvkiadó. 1984.

²⁷ Sarkady János: Aiszóposz és meséi. In: Aiszóposz meséi. 156-157. old.

²⁸ Láng János a mítosz és a mese különbségét így foglalja össze:

<i>Mítosz</i>	<i>Mese</i>
<i>„Öröknek felismert valóságok” kifejezései.</i>	<i>„Csodák, fantasztikumok világa”. Szerkesztve vannak. (Honti)</i>
<i>„A primitív emberek gondolatainak” kifejezései.</i>	<i>A primitív emberek gondolatainak” kifejezései. (Cox)</i>
<i>A primitívek „világnézete”, vallási tartalommal. – A hiedelmek dramatizálásával válik mítosszá. A képzeletből erednek és magyaráznak. magyaráznak. (Rivers)</i>	<i>Világnézett csak „szűken és másodlagosan” tartalmaznak, vallási tartalmuk nincsen. (Baumann)</i> <i>A képzeletből erednek. Csak kitalálások, s nem</i>
<i>Annak kifejezései, hogy a dolgoknak lelkiük van, Az emberek állatokká alakulhatnak.</i>	<i>Annak kifejezései, hogy a dolgoknak lelkiük van, Az emberek állatokká alakulhatnak. (Lang)</i>
<i>Nem költött elbeszélések, mégsem igazak. A Belsőszülöttek számára fontos valóságok kifejezői.</i>	<i>Kitalálások. (Malinowski)</i>
<i>Céljuk hitet, vagy helyeslést kíváltani.</i>	<i>Csak szórakoztatni akarnak. (Rose)</i>
<i>Rituális kapcsolatuk van.</i>	<i>Nincsen rituális kapcsolatuk. (Gaster)</i>

Vallásos tartalmuk van, amit elhisznek.

Nincsen vallásos tartalmuk, de motívumokat kölcsönöznek a mítoszoktól. (Jansen)

(Láng János: A mitológia kezdetei. Az ősi népek elbeszélései. Gondolat Könyvkiadó. 1979. 508. old.)

²⁹ Kerényi Károly: Mi a mitológia? Bevezetőtanulmány a homérosi himnuszok magyarázataihoz. In: Uő. Mi a mitológia? Szépirodalmi Könyvkiadó. 1988. 16. old.

³⁰ Vö. Apuleius: Az aranyzámár. Magvető Kiadó. 1959. 136-189. old.

³¹ Vö. Sarkady János: Aiszóposz és meséi. In: Aiszóposz meséi. 155. old.

³² Sarkady János: Aiszóposz és meséi. In: Aiszóposz meséi. 155. old.

³³ Hegel: A világtörténet filozófiájáról. Akadémiai Kiadó. 2. kiad. 1979. 466. old.

³⁴ Vö. Hegyi Dolores: Görög vallástörténeti chrestomathia. Osiris Kiadó. 2003. 14-15. old.

³⁵ Arisztophánész: A madarak. 489-491. In: Arany János drámafordításai. II. köt. Akadémiai Kiadó. 1961.

³⁶ Arisztotelész: Eudemoszi etika. 1235a. és Nagy Etika. 1208b. In: Uő. Eudemoszi etika, Nagy Etika. Gondolat Könyvkiadó. 1975.

³⁷ Lukianosz: A műveletlen könyvgyűjtők ellen. 4. In: Uő. Összes művei. 2. köt. Magyar Helikon. 1974.

³⁸ Platón: Phaidrosz. 259bc.

³⁹ Gyermekdalok. In: Görög költők antológiája, Európa Könyvkiadó. 1982. 49-50. old. (Továbbiakban: 2. kiad.)

⁴⁰ Homérosz: Margitész. 5. In: Homérosz: Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960.

⁴¹ Homérosz: Odüsszeia. VI,130-136. In: Homérosz: Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960. (Továbbiakban: Od.)

⁴² Od. XX,13-16. E sorokat Horkheimer és Adorno így kommentálja: „Az indulatot azonosítják az állattal, amelyet az ember leigáz: az ebhasonlat a tapasztalatnak ugyanabba a rétegébe tarozik, mint a társak átváltozása disznókká. A még megosztott és mind a benne lakozó, mind a külső természettel szemben erőszakra kényszerülő szubjektum azzal 'bünteti' a szívet, hogy türelemre inti, s előrepillantva az időben, elzárja a közvetlen jelentőt.” (Horkheimer, Adorno: A felvilágosodás dialektikája. 67-68. old. Jegyzetben). Az értelmezést szélesebb anyagon kellene megvizsgálni. Kétségeinket az oroszlán-hasonlat csak megerősíti, benne szív-büntetésről nem beszélhetünk. Ugyancsak ekkoriban lesz a „**Békaegérharc**”-ban a theomakhiából batrakhomiomakhia.

⁴³ Hésziodosz: Munkák és napok. 202-203. In: Uő. Istenek születése. Munkák és napok. Magyar Helikon. 1976. (Továbbiakban: Erga)

⁴⁴ Arkhilokhosz: A róka és a sas. In: Görög költők antológiája. (2. kiad.) 87. old.

⁴⁵ Phókülidész: Intelmek. 1. In: Görög költők antológiája. (2. kiad.) 79. old.

⁴⁶ A hivatkozott költemények: Erga. 202-212.; Arkhilokhosz: Lükambész, A róka és a sas. (In: Görög költők antológiája. 2. kiad. 87. old.), Szémonidész: Az asszonyok. (In: i. m. 93-97. old.). Említhetjük e sorban Theogniszt is (Kost, szamarat keresünk... In: i. m. 75. old.) és Phókülidészt is (Intelmek. In: i.m. 79. old.)

⁴⁷ Phaedrus: Prologus. I.

⁴⁸ Hegel: Esztétikai előadások. 1. köt. 394. old.

⁴⁹ Vekerdi József: Utószó. In: Mesefolyamok óceánja. Válogatás a szanszkrit elbeszélésirodalomból. 2. köt. Európa Könyvkiadó. 1982. 547. old. Majd a továbbiakban lehetőnek tartja, hogy „kifürkészhetetlen hajszálgyökereken sokkal több népmesei anyag áramlott különösen Indiából Európába és viszont, mint gondolnók. Nagyon lehetséges, hogy az ókorban a görög állatmese hatott Indiára, s éppúgy lehetséges már ebben az időben is a kölcsönhatás.” i. m. 558-559. old.) A Hellasz → India pont ellentétes az általunk feltételezett iránnyal.

⁵⁰ Egyidejű kialakulásuk, de lejegyzésük az időszámításunk kezdete körüli időben történt.

⁵¹ Utalunk a királyválasztó fák meséjére (vö. Bír 9,8-9,15.; 1Móz 3,17-3,19. és Aiszóposz: Hermész és a Föld. (104) meséje közötti párhuzamra.

⁵² 1Moz 3,17.

⁵³ Aiszóposz: Hermész és a Föld. (104)

⁵⁴ Aiszóposz: A hangya és a tücsök. (114)

⁵⁵ Phaedrus: Eutykushoz. III.

⁵⁶ Sarkady János: Aiszóposz és meséi. In: Aiszóposz meséi. 158. old.

⁵⁷ Aiszóposz: A földműves és gyermekei. (42)

⁵⁸ Platón írja: „a szofisztika ősrégi mesterség, csakhogy azok, akik annak idején foglalkoztak vele, féltek e név ellenszenves mellékizétől, és a dolog **elleplezésére különféle álarcok mögé bújtak**. Egyesek, mint például Homérosz, Hésziodosz és Szimónidész a költészettel leplezték magukat, mások viszont, mint például Orpheusz és Muszaiosz mindenféle vallásos szertartással és jóvendöléssel, sőt, mint észrevettem, néhányan a testgyakorlással is: így például a tarentumi Ikkosz és a korábban Magyarában élt széliumbriai Hérodiosz, akit mindmáig egyetlen szofistának sem sikerült felülmúlnia. A zene álarcával a ti polgártársatok, Agathoklész, ez a kiváló szofista, **leplezte magát**; aztán a keoszi Püthokleidész és sokan mások. Mindezek, ismétlem, a szofisztikával szemben táplált előítéletétől tartva használták cégéruil az említett mesterségeket.” (Prótagorsz 316d-317a. Az én kiemlésem – EKO)

⁵⁹ Hegel: Esztétikai előadások. 1. köt. 394. old.

⁶⁰ Hegel szerint „Az ezópusi mese is egyfajta korcs alakzat. Ide tartozik a parabola, a hasonlat is” (Hegel: Előadások a művészet filozófiájáról. 194. old.)

⁶¹ Utalás Arany János „**Családi kör**” c. költeményének egy sorára (Arany János: Családi Kör. In: Uő. Összes költeményi. 1. köt. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1967. 155. old.)

⁶² Sarkady János: Aiszóposz és meséi. In: Aiszóposz meséi. 156. old.

⁶³ Sarkady János: Aiszóposz és meséi. In: Aiszóposz meséi. 159. old.

⁶⁴ Arany László: Magyar népmeséinkről. In: Uő. Válogatott művei. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1960. 231-232. old.

⁶⁵ Az európai mesevilág, a gyerekmesék forrása a kelta hitvilág (vö. Honti János: A mese világa. In: Uő. A mese világa. Magvető Kiadó. 1975.). A gyermekeknek szóló állatmesék szép példája Fekete István „**Vuk**”-ról szóló meséje.

- ⁶⁶ Falus Róbert: Az antik világ irodalmi. 128. old. Belinszkij dialektikusabb: „*Aesopus nem felel meg a mi korunknak. Ma nem nagy dolog egy állatmeséhez a témát kieszelni, sőt nem is kell kieszelni: vegyetek kész témákat, csak tudjátok őket elmondani és alkalmazni. Mesélőkészség és célzat – ebben áll az állatmese lényege: szatíra és irónia – íme ezek az állatmese főtulajdonságai.*” (Belinszkij: Ivan Andrejevics Krülov. In: Uő. Válogatott esztétikai tanulmányok. 241-242. old.)
- ⁶⁷ Aiszóposz: A szénégető és a kallós. (29)
- ⁶⁸ Phaedrus. I,2. A királyt kérő békák.
- ⁶⁹ Phaedrus. I,2. A királyt kérő békák.
- ⁷⁰ A mesét Phaedrus alkalmazta Peiszisztratoszra, Aiszóposznál nincs szó Athénról, Peiszisztratoszról (vö. Aiszóposz: A királyt kérő békák. 44)
- ⁷¹ Aiszóposz: A csillagjós. (40)
- ⁷² Vö. Platón: Theaitétosz.
- ⁷³ Aiszóposz: Az ember és a szatürosz. (35)
- ⁷⁴ Anaximenész B 1. In: Görög gondolkodók. 1. köt. Thalésztól Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó.1992.
- ⁷⁵ Sarkady János: Aiszóposz és meséi. In: Aiszóposz meséi. 158. old.
- ⁷⁶ Arisztotelész: Rétorika. 1393b. Telosz Kiadó. 1999.
- ⁷⁷ Arisztotelész: Rétorika. 1394a. Ammianus mondja: „*Olykor olyan bírakkal is van dolgunk, akik sokkal inkább Philisti vagy Aesopus évődéseiből tanultak, s nem az igazságos Aristides vagy Cato iskolájából kerültek ki.*” (Ammianus: Róma története. XXX,4. Philisti i. sz. I. századi mimusszerző, Aristides Aelieus i. sz. II. századi rétor, esetleg Aristides Quintilianus))
- ⁷⁸ Aiszóposz: Az adós. (5)
- ⁷⁹ Aiszóposz: A farkas és a bárány. (160)
- ⁸⁰ Aiszóposz: A hajótörött és a tenger. (178)
- ⁸¹ Aiszóposz: A tolvaj gyerek és anyja. (216)
- ⁸² Aiszóposz: A gyilkos. (32)
- ⁸³ Vö. Anaximandrosz B 1. In: Görög gondolkodók. 1. köt. Thalésztól Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó. 1992.
- ⁸⁴ Vö. Aiszóposz: A róka és a krokodil. (20); A dicsekvő öttusázó. (33); A kígyó és a vízikígyó. (92); A farkas és a vénasszony. (163) és A fereg és a róka. (287)
- ⁸⁵ Aiszóposz: A dicsekvő öttusázó. (33)
- ⁸⁶ Ammianus: Róma története. XXX,4. Európa Könyvkiadó. 1993. Philisti i. sz. I. századi mimusszerző, Aristides Aelieus i. sz. II. századi rétor (esetleg Aristides Quintilianus)
- ⁸⁷ Sarkady János: Aiszóposz és meséi. In: Aiszóposz meséi. 161. old.
- ⁸⁸ Aiszóposz: A gyomor és a lábak. (132)
- ⁸⁹ Aiszóposz: A gyomor és a lábak. (132)
- ⁹⁰ Hegel: Esztétikai előadások. 2. köt. Akadémia Kiadó. 2. kiad. 1980. 23. old.; L. még Hegel: Előadások a művészet filozófiájáról. Atlantisz Könyvkiadó. 2004. 213. old.
- ⁹¹ Sarkady János: Aiszóposz és meséi. In: Aiszóposz meséi. 160. old.
- ⁹² Hegel: Esztétikai előadások. 1. köt. Akadémia Kiadó. 2. kiad. 1980. 391. old.
- ⁹³ Aiszóposz: Hermész és a szoborfaragó (90.)
- ⁹⁴ Vö. Lessing. Laokoón. In: Uő. Hamburgi dramaturgia. 95. old.
- ⁹⁵ Homérosz: Himnuszok. III. Hermészhez. 564-571. In: Homérosz: Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960.
- ⁹⁶ Németh György: Szobrok szerelme. In: Uő. A zsarnokok utópiája. Antik tanulmányok. Atlantisz. 1996. 329. old.
- ⁹⁷ Lukianosz: A tragikus Zeusz 7. In: Uő. Összes művei. 2. köt. Magyar Helikon. 1974.
- ⁹⁸ Lessing. Laokoón. In: Uő. Hamburgi dramaturgia. 96. old.
- ⁹⁹ Babriosz: Hermész és a kutya. In: Görög költők antológiája. (2. kiad.) 603. old.
- ¹⁰⁰ Babriosz: Hermész és a kutya. In: Görög költők antológiája. (2. kiad.) 603. old.
- ¹⁰¹ Vö. Aiszóposz: A szobrot széttörő ember. (286)
- ¹⁰² Aiszóposz: Az együtt vándorló ember és oroszlán (264)
- ¹⁰³ Apuleius: A mágiáról. 43. In: Uő. A világról. Szónoki és filozófiai művek. Magyar Könyvklub. 2003.
- ¹⁰⁴ Platón: Phaidón 60c.
- ¹⁰⁵ Hegel ezt az ellentmondást abban látja, hogy Aiszóposz „*tanításait nem szabad nyíltan elmondania, hanem csak rejtve, amely ugyanakkor mindig megoldódik.*” (Hegel: Esztétikai előadások. 1. köt. 394. old.)
- ¹⁰⁶ Platón: Phaidón 60d.
- ¹⁰⁷ Aiszóposz: A belső részeket kihányó gyermek. (47)
- ¹⁰⁸ Aiszóposz: Az oroszlán, Prométheusz és az elefánt. (192)
- ¹⁰⁹ Aiszóposz: A farkas és a pásztor. (165)
- ¹¹⁰ Aiszóposz: A hitvány ember, aki aranyoroszlánt talált. (72)
- ¹¹¹ Diog. Laert. I,7.
- ¹¹² Diog. Laert. I,3.
- ¹¹³ Diog. Laert. I,7.
- ¹¹⁴ Vö. Aiszóposz: A róka és az oroszlán. (10) és A gazdag ember és a cserzővarga. (220)
- ¹¹⁵ Plinius: Természettudomány (XXXIII-XXXVII). Az ásványokról és a művészetekről. XXXVI. 17,82. Enciklopédia. 2001.
- ¹¹⁶ Vö. Vico: Az új tudomány. Akadémiai Kiadó. 2. kiad. 1979. 167. és 277-278. old.

- ¹¹⁷ Arany László: Magyar népmeséinkről. In: Uő. Válogatott művei. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1960. 231-232. old.
- ¹¹⁸ Arany János: Széptani jegyzetek. In. Uő. Összes prózai művei. Franklin Könyvkiadó. é. n. 1553-1554. old.
- ¹¹⁹ Szolón: A félrevezetett nép. In: Görög költők antológiája. (1. kiad) 95. old
- ¹²⁰ Diog. Laert. II,5.
- ¹²¹ Plutarkhosz: Szolón 28. In: Uő. Párhuzamos életrajzok. 1. köt. Magyar Helikon. 1978.
- ¹²² Aristotelész: Görög politeiák töredékei. 487. In: Kivonatok. Plutarkhosz Arisztotelész ez utóbbi verzióját fogadta el (vö. Plutarkhosz: Az isteni büntetés késlekedéséről. 12. In: Uő. Szókratész daimónja. Magyar Helikon. 1985.)
- ¹²³ Arisztophanész: A darázsok. 1397-1399. In: Arany János drámafordításai. Arisztophanész. 1. köt. Akadémiai Kiadó. 1961. Úgy tudják: „*kivégezték szentélyrablásért, mivel felfedeztek egy aranycsészét az ágyneműje közt.*” (Lembos: Kivonatai. 52.)
- ¹²⁴ Phaedrus: A szerző. II,9.
- ¹²⁵ Julianus császár szavait idézi Sarkady János: Aiszóposz és meséi. In: Aiszóposz meséi. 168. old. (Az én kiemelésem – EKO)